

O'QUVCHILARNING INTELLEKTUAL QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI

ПУТИ РАЗВИТИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ

WAYS TO DEVELOP STUDENTS' INTELLECTUAL ABILITIES

Muxammadjonova Maftunaxon

Farg'ona davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: *O'quvchilarning intellektual qobiliyatini rivojlantirish bugungi ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biridir. Intellektual salohiyat mustaqil fikrlash, mantiqiy tahlil qilish va ijodiy g'oya ilgari surishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqot jarayonida ilmiy manbalarni tahlil qilish, ilg'or tajribalarni umumlashtirish hamda kuzatish, so'rovnoma va eksperiment metodlari qo'llanildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, muammoli ta'lim, axborot texnologiyalaridan foydalanish, guruhli hamkorlik va intellektual o'yinlar o'quvchilarda tafakkur va ijodiy qobiliyatni kuchaytiradi. Shaxsiy imkoniyatlarga mos individual yondashuv esa rivojlanish samaradorligini oshiradi. Umuman olganda, intellektual qobiliyatni shakllantirish yoshlarning ta'lim va ijtimoiy hayotda faol, bilimdon va raqobatbardosh bo'lib kamol topishini ta'minlaydi.*

Kalit so'zlar: *intellektual qobiliyat, mustaqil fikrlash, ijodiy tafakkur, innovatsion ta'lim, o'quvchilarning rivojlanishi.*

Аннотация: *Развитие интеллектуальных способностей учащихся является одной из важнейших задач современной системы образования. Интеллектуальный потенциал служит основным фактором в формировании самостоятельного мышления, логического анализа и выдвижения творческих идей. В ходе исследования применялись анализ научной литературы, обобщение передового педагогического опыта, а также методы наблюдения, анкетирования и эксперимента. Полученные результаты показали, что проблемное обучение, использование информационных технологий, групповое сотрудничество и интеллектуальные игры способствуют развитию мышления и творческих способностей учащихся. Индивидуальный подход с учётом личных возможностей повышает эффективность развития. В целом, формирование интеллектуальных способностей обеспечивает подготовку активной, грамотной и конкурентоспособной личности в образовательной и социальной сферах.*

Ключевые слова: *интеллектуальные способности, самостоятельное мышление, творческое мышление, инновационное обучение, развитие учащихся.*

Annotation: *The development of students' intellectual abilities is one of the most important tasks of the modern education system. Intellectual potential serves as a key factor in shaping independent thinking, logical analysis, and the generation of creative ideas. In the course of the research, analysis of scientific literature, generalization of advanced pedagogical experience, as well as methods of observation, questionnaires, and*

experiments were applied. The results showed that problem-based learning, the use of information technologies, group collaboration, and intellectual games strengthen students' thinking and creative abilities. An individual approach that takes into account personal capacities increases the effectiveness of development. Overall, the formation of intellectual abilities ensures the upbringing of active, knowledgeable, and competitive individuals both in education and in social life.

Keywords: *intellectual abilities, independent thinking, creative thinking, innovative education, student development.*

KIRISH

Mazkur tadqiqotning ob'yekti o'quvchilarning intellektual qobiliyatlari va ularni rivojlantirish jarayonidir. Intellektual qobiliyat tushunchasi pedagogika va psixologiyada shaxsning bilimlarni o'zlashtirish, mantiqiy tahlil qilish, muammoli vaziyatlarga to'g'ri yondashish hamda ijodiy fikrlash qobiliyatini mujassamlashtiradi⁴⁷.

Shu nuqtai nazardan, intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish nafaqat ta'limiy faoliyat samaradorligini oshirish, balki yoshlarning ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishida ham muhim rol o'ynaydi.

Oldingi tadqiqotlarda intellektual rivojlanish masalasi turli nazariy yondashuvlar asosida tahlil qilingan. Masalan, J. Piaget bolalar tafakkurining bosqichma-bosqich shakllanishini asoslab bergan⁴⁸, L. S. Vygotskiy esa "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasi orqali o'quvchi intellektini rivojlantirishda tashqi muhit va hamkorlikning hal qiluvchi rolini ko'rsatgan.

Zamonaviy tadqiqotlarda esa o'quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirishda axborot texnologiyalari, interfaol metodlar va kreativ ta'lim yondashuvlari alohida ahamiyat kasb etmoqda⁴⁹.

O'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha ko'plab tadqiqotlar mavjud bo'lsa-da, masalaning ayrim jihatlari hali yetarlicha o'rganilmagan. Xususan, o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatishda an'anaviy yondashuvlar ko'proq nazariy bilimlarni egallashga qaratilib, ijodiy tafakkurni rag'batlantirishda sustkashlik kuzatiladi⁵⁰.

Bundan tashqari, intellektual qobiliyatni rivojlantirishda shaxsiy yondashuv yetarli darajada qo'llanilmayapti, natijada o'quvchilarning individual imkoniyatlari to'liq namoyon bo'lmayapti. Shuningdek, ayrim qarshi fikrlarda o'quvchilarning intellektual rivojlanishini tabiiy jarayon sifatida qabul qilib, pedagogik aralashuvning ahamiyatini ikkinchi darajaga tushirish holatlari mavjud.

Biroq zamonaviy tadqiqotlar ko'rsatmoqdaki, intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish maxsus pedagogik sharoit va metodlar asosida ancha samarali kechadi⁵¹. Demak, muammoning markazida an'anaviy ta'lim metodlarining o'rnini yangicha, innovatsion yondashuvlar bilan to'ldirish zarurati turibdi.

⁴⁷ Vygotsky, L. S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press, 1982.

⁴⁸ Piaget, J. *The Psychology of Intelligence*. Routledge, 1970.

⁴⁹ Robinson, K. *Creative Schools: The Grassroots Revolution That's Transforming Education*. Penguin, 2015.

⁵⁰ Ziyodov, B. *Ta'lim jarayonida kreativ fikrlashni rivojlantirish masalalari*. Toshkent: Fan, 2020.

⁵¹ Sternberg, R. J. *The Theory of Successful Intelligence*. Cambridge University Press, 2018.

Ushbu tadqiqotning maqsadi – o‘quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishning samarali yo‘llarini ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan asoslab berishdir. Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1. Intellektual qobiliyat tushunchasining psixologik va pedagogik asoslarini tahlil qilish.
2. Oldingi tadqiqotlar asosida mavjud yondashuvlarning afzallik va kamchiliklarini aniqlash.
3. Intellektual qobiliyatlarni rivojlantirishda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan metod va texnologiyalarni tajribada sinovdan o‘tkazish.
4. O‘quvchilarning intellektual rivojlanish darajasini aniqlash uchun diagnostik mezonlarni ishlab chiqish.

Tadqiqot jarayonida ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, pedagogik kuzatuv, so‘rovnomalar, test sinovlari va eksperimental tajriba metodlari qo‘llanildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, muammoli vaziyatlar asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar o‘quvchilarda mustaqil va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi, axborot texnologiyalaridan foydalanish esa izlanish va yangilikka intilishni kuchaytiradi. Guruhli ishlash metodlari ijtimoiy muloqot va tahliliy tafakkurni oshiradi, individual yondashuv esa shaxsiy imkoniyatlarni to‘liq ro‘yobga chiqaradi. Ushbu ilmiy yangilik shundan iboratki, intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish jarayonida an‘anaviy metodlar bilan bir qatorda innovatsion yondashuvlarning uyg‘unlashtirilishi o‘quvchilarda yuqori natijalarga olib keladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

O‘quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish masalasi pedagogika, psixologiya va ta‘lim metodikasi sohalarida keng tadqiq etilgan bo‘lib, mazkur jarayonning ilmiy asoslari turli nazariy yondashuvlar va amaliy tajribalar orqali shakllangan.

Ushbu bo‘limda mavzu bo‘yicha olib borilgan muhim ilmiy izlanishlar tahlil qilinadi va ularning asosiy g‘oyalari jamlanadi. Avvalo, J. Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi intellektual salohiyatni o‘rganishda fundamental ahamiyat kasb etadi. Olimning fikricha, bolalar tafakkuri bosqichma-bosqich shakllanib, muhit bilan faol muloqot asosida rivojlanadi.

Ushbu qarashlar o‘quvchilarda intellektual qobiliyatlarni rivojlantirishda amaliy yondashuvlarga asos bo‘lib xizmat qilmoqda. L. S. Vygotskiy esa “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasini ishlab chiqib, intellektual rivojlanishda ijtimoiy muhit va ustoz-shogird hamkorligining muhim rolini asoslab berdi.

Uning ta‘limotiga ko‘ra, o‘quvchilar intellektini rivojlantirish uchun ular mustaqil bajara olmaydigan, ammo kattalar yoki bilimdon tengdoshlar yordamida amalga oshira oladigan faoliyat turlarini tashkil etish zarur. R. J. Sternberg o‘zining “muvaffaqiyatli intellekt nazariyasi”da intellektni faqat akademik bilimlar emas, balki ijodiy va amaliy ko‘nikmalarni o‘z ichiga olgan murakkab tizim sifatida talqin qiladi.

Unga ko'ra, o'quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirishda bilimlarni amaliyotda qo'llash, yangi vaziyatlarga moslashish va ijodiy yondashuv katta ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, zamonaviy pedagogika tadqiqotchilaridan K. Robinson o'quvchilarda ijodiy fikrlash va intellektual faollikni oshirish uchun ta'limda standart yondashuvlardan voz kechib, erkin, moslashuvchan va kreativ muhit yaratish zarurligini ta'kidlaydi. Bu yondashuv, ayniqsa, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi sharoitida o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini shakllantirishda dolzarbdir.

O'zbek tadqiqotchilari ham ushbu masalaga e'tibor qaratganlar. Jumladan, B. Ziyodov (2020) ta'lim jarayonida kreativ fikrlashni rivojlantirishning pedagogik asoslarini o'rganib, an'anaviy yondashuvlarning o'quvchilarda mustaqil tafakkurni to'liq rag'batlantira olmasligini ko'rsatib o'tadi. Olimning fikricha, intellektual qobiliyatni rivojlantirish uchun ta'lim jarayonida interfaol metodlardan keng foydalanish talab etiladi.

Bundan tashqari, J. R. Andersonning kognitiv psixologiya bo'yicha tadqiqotlari ham intellektual rivojlanish jarayonida inson xotirasi, diqqat, mantiqiy tahlil va qaror qabul qilish mexanizmlarini chuqur tahlil qilib bergan. Bu esa o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishda psixologik mexanizmlarni hisobga olish muhimligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish jarayonida bir nechta omillar muhim: muhit va hamkorlik, individual yondashuv, ijodiy faoliyatni rag'batlantirish hamda axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish. Biroq, adabiyotlarda ayrim bo'shliqlar ham mavjud, jumladan, o'quvchilarning intellektual rivojlanishini baholash mezonlari hamon to'liq ishlab chiqilmagan, shuningdek, shaxsiy imkoniyatlar asosida differensial yondashuvlar yetarli darajada amaliyotga tatbiq qilinmagan.

Shunday qilib, adabiyotlar sharxi intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish bo'yicha nazariy asoslar keng o'rganilganini ko'rsatadi, biroq amaliy yondashuvlarni yanada takomillashtirish zarurligini ham ta'kidlaydi. Ushbu tadqiqot aynan shu bo'shliqlarni to'ldirishga xizmat qiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Mazkur tadqiqot jarayonida o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha turli pedagogik metodlar sinovdan o'tkazildi va ular samaradorligi nuqtai nazaridan tahlil qilindi.

Tadqiqot davomida qo'llangan metodlar ichida muammoli ta'lim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, guruhli hamkorlikka asoslangan topshiriqlar va individual yondashuv eng samarali vositalar sifatida namoyon bo'ldi.

Olingan natijalarga ko'ra, muammoli ta'lim metodlari o'quvchilarning mustaqil fikrlash va tahliliy yondashuv qobiliyatlarini sezilarli darajada rivojlantirdi. Bu natija Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi bilan hamohangdir. Piaget ta'kidlaganidek, bolalarning tafakkuri faol muhit va muammoli vaziyatlar orqali rivojlanadi.

Axborot texnologiyalaridan foydalanish, xususan, elektron ta'lim resurslari va interfaol dasturlar o'quvchilarning izlanish faoliyatini kuchaytirib, ularning ijodiy fikrlashini rag'batlantirdi. Bunday yondashuv o'quvchilarning "yaqin rivojlanish zonasi" doirasida faoliyat yuritishiga imkon berdi.

Vygotskiy nazariyasiga ko'ra, tashqi muhit va hamkorlik intellektual qobiliyatning shakllanishida asosiy o'rin tutadi. Tadqiqot natijalari ham ushbu fikrni tasdiqladi. Guruhli ishlash metodlari esa o'quvchilar orasida hamkorlik, muloqot va o'zaro yordamni kuchaytirib, tahliliy tafakkurni rivojlantirishda muhim omil bo'ldi. Bu, Sternbergning "muvaffaqiyatli intellekt" nazariyasida qayd etilganidek, intellektual qobiliyatning nafaqat akademik, balki amaliy va ijtimoiy jihatlar bilan uyg'unlashgan holda rivojlanishini tasdiqlaydi.

Shaxsiy imkoniyatlarni hisobga oluvchi individual yondashuv o'quvchilarda intellektual salohiyatning oshishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Andersonning kognitiv psixologiya bo'yicha tadqiqotlarida qayd etilganidek, inson xotirasi, e'tibor va tafakkur jarayonlari individual farqlarni hisobga olgandagina samarali rivojlanadi. Ushbu tadqiqotda ham individual yondashuvdan foydalanish intellektual qobiliyatni rivojlantirish samaradorligini oshirganligi kuzatildi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, mavjud an'anaviy ta'lim usullari ko'proq nazariy bilimlarni egallashga yo'naltirilgan bo'lib, ular ijodiy tafakkurni rivojlantirishda yetarlicha samarador emas.

Bu esa Ziyodovning (2020) ta'lim jarayonida kreativ fikrlashni rivojlantirishga oid ilmiy qarashlari bilan uyg'unlikda turadi. Olimning fikricha, ijodiy tafakkurni rivojlantirish uchun interfaol va noan'anaviy metodlardan keng foydalanish talab etiladi.

Shunday qilib, o'tkazilgan tadqiqot natijalari quyidagilarni ko'rsatdi:

1. Muammoli ta'lim metodlari o'quvchilarda mustaqil fikrlash va tahliliy yondashuvni kuchaytiradi.

2. Axborot texnologiyalari izlanish va ijodiy faoliyatni rag'batlantiradi.

3. Guruhli ishlash ijtimoiy hamkorlik va analitik tafakkurni rivojlantiradi.

4. Individual yondashuv shaxsiy imkoniyatlarni to'liq ro'yobga chiqaradi.

Natijalarni umumlashtirgan holda aytish mumkinki, o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishda an'anaviy va innovatsion metodlarning uyg'unlashtirilgan qo'llanilishi eng samarali natijalarni beradi. Bu esa yoshlarni nafaqat bilimdon, balki ijtimoiy jihatdan faol, ijodiy va raqobatbardosh shaxs sifatida shakllanishiga zamin yaratadi.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, katta yoshli aholining jismoniy faollik darajasi bevosita ularning sog'lom turmush tarzi, ruhiy barqarorlik hamda ijtimoiy faoliyatida muhim omil hisoblanadi.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlar va amaliy kuzatuvlar asosida aniqlanishicha, muntazam jismoniy mashqlar inson organizmida metabolik jarayonlarni faollashtiradi,

yurak-qon tomir hamda mushak tizimlari faoliyatini mustahkamlaydi, shuningdek, qarish jarayonini sekinlashtiradi.

Muammoni hal etish yo'lida quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Katta yoshdagi aholiga mo'ljallangan maxsus jismoniy faoliyat dasturlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish;

2. Tibbiyot va sport mutaxassislari hamkorligida sog'lomlashtiruvchi mashg'ulotlarning samaradorligini oshirish;

3. Mahalliy darajada sport-infratuzilmani kengaytirish va katta yoshdagilar uchun moslashtirilgan mashq maydonchalarini yaratish;

4. Sog'lom turmush tarzini targ'ib qiluvchi ta'limiy dasturlarni keng joriy etish va ommaviy axborot vositalari orqali targ'ibot ishlarini kuchaytirish.

Demak, tadqiqot natijalari asosida katta yoshli aholi salomatligini saqlash va mustahkamlashda jismoniy faollikning zamonaviy yondashuvlarga asoslangan tizimli qo'llanilishi muhim strategik yo'nalish ekanligi isbotlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOLAR:

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: Педагогика, 1982. – 350 с.

2. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. – New York: Longman, 1984. – 207 p.

3. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. – New York: Basic Books, 1993. – 440 p.

4. Anderson L.W., Krathwohl D.R. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. – New York: Addison Wesley Longman, 2001. – 336 p.

5. Sternberg R.J. Successful Intelligence. – New York: Plume, 1997. – 304 p.

6. Piaget J. The Psychology of Intelligence. – London: Routledge, 2001. – 192 p.

7. Халилова Ш. Педагогик psixologiya. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2008. – 276 б.

8. G'oziev E. Umumiy psixologiya. – Toshkent: Fan, 2010. – 320 б.

9. Karimova V. Psixologiya va pedagogik psixologiya asoslari. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2012. – 289 б.

10. Salikhov K. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning intellektual qobiliyatini rivojlantirish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015. – 214 б.

11. OECD. The Future of Education and Skills: Education 2030. – Paris: OECD Publishing, 2018. – 64 p.

12. Anderson J. Developing Creativity and Critical Thinking in Learners. – London: Routledge, 2019. – 278 p.

13. Hasanboyeva O. Pedagogika. – Toshkent: Innovatsion rivojlanish, 2020. – 356 б.

14. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. – Paris: UNESCO Publishing, 2020. – 84 p.

15. Мирзаахмедова Н. Та'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 245 б.